

КУЛЬТУРОГРАФІЯ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

CULTUROGRAPHY OF THE
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

DOI: 10.18523/2617-8907.2025.8.43-52

УДК 008:94:[271.2-029:32]

Руслана Демчук

Докторка культурології, професорка кафедри культурології факультету гуманітарних наук
Національний університет «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4401-8953>

r.demchuk@ukma.edu.ua

Політична теологія «русского міра»:
теоретичні витоки та академічна інституалізація

У статті проаналізовано витоки концепції «русского міра» з теоретичних розробок слов'янофілів. Слов'янофільство у своїх основних тезах ніколи не зникло з історіософського дискурсу Росії, лише адаптувалося під актуальний політичний контекст.

Через відповідні соціокультурні трансформації «богослов'я соборності» пододало шлях у два століття від ретроутопії до геополітичної технології. Своєрідної реінкарнації та актуалізації слов'янофільська проблематика набула в процесі академічної рефлексії на II Культурологічному конгресі 2008 р. під машкарою ідеології «русского міра». У цьому ж мейнстрімі РПЦ декларувала гностичну ексклюзивність російського православ'я всупереч вченню християнського універсалізму, викладеному ще апостолом Павлом у Новому Заповіті.

Нині псевдоісторичні конструкти путінської неоімперії реалізовано у формі широкомасштабної експансії проти України.

У статті наголошено на важливості гуманітарних досліджень з російської проблематики саме українськими науковцями, зокрема, щоб завадити подальшому поширенню російських міфологічних наративів, які призвели до ідеологічного обґрунтування військової агресії РФ проти України та актів геноциду стосовно українського народу (Рафал Лемкін).

Ключові слова: слов'янофільство, месіанство, православ'я, російська експансія, культурологічні проблеми, культурологічні дослідження, міждисциплінарність.

Постановка проблеми. Україна, яка нині стикає кров'ю внаслідок повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 р., тривалий час перебувала в тенетах агресивної Російської імперії / квазіімперії СРСР. Вивільнившись 1991 р., країна доклала чималих зусиль, щоби відтворити власну ідентичність, історичну суб'єктність, вивести свій історичний наратив з-під тягаря імперського міфу (сконструйованого ще М. Карамзіним у XVIII ст.), зокрема стараннями науковців-гуманітаріїв. Проте державницький міф Росії не було остаточно зруйновано в Україні, натомість тріада «міфологія — ідеологія — пропаганда»

функціонувала в заданому фарватері після здобуття незалежності.

У червні 1997 р. указом президента Л. Кучми створено Національний інститут українсько-російських відносин (директор С. Пирожков) при Раді національної безпеки і оборони України. Втім, конфлікт на острові Тузла 2003 р. було ідентифіковано лише як провокацію з боку РФ, без надання належної оцінки події у світоглядному сенсі. Хоча, на наше переконання, це був стартовий епізод гібридної війни з ліквідації державної суб'єктності України. Невдовзі цей інститут трансформували в інший, де фокус дослідження Росії було втрачено. При президентові П. Порошенку

2015 р. створено Центр досліджень проблем РФ (керівник М. Розумний) при Національному інституті стратегічних досліджень. Аналітика будь-якої діяльності згаданих інституцій є поза межами нашої статті за всієї поваги до вчених-співробітників, окрім констатації, що після 2022 р. ці установи скасовувалися, як і відповідні кафедри та авторські курси в українських університетах. Подібний «кенсаїнг» в академічних колах, на нашу думку, був зумовлений радше пересторогою «як би чого не вийшло» — класичний вияв недалекоглядної політики, адже навпаки — ворога треба вивчати, щоб пророкувати/прогнозувати. Саме це робили на численних кафедрах і в центрах «советології» в університетах Заходу, де наближали крах СРСР незалежно від обвалу цін на радянську нафту. На жаль, ці інституції згорнули після розпаду «імперії Зла» (за влучною характеристикою Р. Рейгана), коли запанувала оманлива думка про завершення ідеологічного протистояння (за Ф. Фукуямою). Тому російсько-грузинська війна 2008 р., у якій Грузія втратила 20 % своєї території, була несподіванкою для Заходу, хоча 10 лютого 2007 р. на «безпековій» конференції в Європі Путін вже виголосив так звану «Мюнхенську промову», просякнуту експансіонізмом.

Нині в Україні діє єдина установа «Центр дослідження Росії» як громадська організація, заснована 2014 р. колишнім міністром закордонних справ В. Огризком. Справді, гуманітарні дослідження з проблематики міфологій/мотивацій/фобій РФ потрібні, бо інакше потрапляєш у розставлені ворогом пастки. Адже невчасне будівництво доріг замість бомбосховищ, ґрунтоване на утилітарній впевненості, що війна триває, бо хтось на цьому заробляє (Демчук 2020, 68–70)¹, призводить до того, що якісними дорогами просуватиметься ворожа техніка задля «демлітаризації» Української держави та «денацифікації» українського народу. Тож брак вільних гуманітарних дискусій щодо співіснування з РФ (усупереч установкам на замовчування/нівеляцію проблеми) призвів до трагічних наслідків. Саме так і буває за відсутності фундаментальних досліджень щодо життєвих соціокультурних питань. На часі проаналізувати смислові підвалини механізмів російської агресії, зокрема в історичній ретроспективі теоретичної концептуалізації, що нині набуло очікуваної *актуальності*.

Показово, що голова зовнішньої розвідки РФ С. Нарішкін за сумісництвом очолює Всеросійське

історичне товариство, яке активно ретранслює світу російські псевдоісторичні наративи на найвищому рівні. Тож припинення досліджень з російської проблематики сприятиме поширенню нав'язаної тези про унікальність російського шляху, душі, світу та іншої історіософської міфології, вираженої в поетичній квінтесенції Ф. Тютчева 1856 р.: «В Росію можна тільки веріть» (у сенсі, що інші народи нездатні зрозуміти ексклюзивність росіян), яку активно просували за межами РФ, зокрема стараннями провідних американських університетів.

Саме ця ідеологічна експансія «русского міра», трансформована у військову, поставила нашу країну на межу екзистенційного виживання. Поняття «русский мир» висвітлено в енциклопедичній статті (Киридон 2022). Нині багато науковців в Україні переймаються цією проблематикою, проте переважно в синхронії. Зокрема, у цьому аспекті заслуговують на увагу нещодавні публікації Т. Мосякіної (2024) та А. Богущького (2024), присвячені розробленню окремих положень «рускомірної» ідеології.

Метою нашої статті є відстеження витоків концепції «русского міра» як реінкарнації слов'янофільської ідеї, а також її інституалізації в академічному дискурсі РФ.

Виклад основного матеріалу. Термін «слов'янофілі» (ті, що люблять слов'ян) уперше був ужитий ще на початку XIX ст. стосовно А. Шишкова та його прибічників, котрі називали себе «самобутниками» і закликали суспільство до архаїзації російської мови. Проте як найменування певного напрямку російської суспільної думки визначення «слов'янофілі» існує з середини XIX ст. Дослідники слов'янофільства так і не дійшли згоди щодо того, чим насправді було це явище: громадський рух, гурток однодумців, філософська доктрина чи ідеологія. У слов'янофільстві дійсно є невизначеність, через що неможливо охарактеризувати його достеменно, не випадково сам термін є неоднозначним.

Проте якщо власне характеризувати слов'янофілів, то варто обмежитися чотирма провідними особистостями у XIX ст.: О. Хомяковим, І. Кіреєвським, К. Аксаковим та Ю. Самаріним. Утім, безумовної відданості слов'янству як етнокультурній реальності в перелічених діячів не було, тому що етнічно слов'янське для них було невіддільне від православного. Слов'янське, а в їхньому випадку — російське, освячувалося православним і ніколи не навпаки, отже, вони радше були «руссофілами». А оскільки теоретики напряму Кіреєвський та Хомяков прагнули створити власні філософські доктрини на православному

¹ Зрозуміло, що йдеться лише про передвиробчу кампанію В. Зеленського, адже дискредитувати Верховного головнокомандувача за умов ворожої агресії, на наше переконання, неприпустимо.

грунті, покликані відповідати на запити сучасності з православних позицій, то насправді вони були радше «православофілами». Хоча представники слов'янофільської течії: мислителі, літератори, громадські діячі — часто поставали не як фактично православні, а як прихильники православ'я, що широ прагнули до нього, але через обставини (характер доби, здобутої на західний манер освіти, спілкування французькою в салонах і побуті) були лише його попутниками. Проте православ'я невіддільно співіснувало у них із національно-етнічним. Вони цінували Росію за православ'я, проте не навпаки, а отже, не готові були угледіти в споконвічно російському щось неправославне, байдуже або вороже до нього. У їхніх інтелектуальних побудовах панувала передумова, що православне християнство саме в Росії віднайшло свою справжню вітчизну.

Бути справжнім росіянином, на їхню думку, означало бути передусім православним. Зокрема, для Кіреєвського і Хомякова, як це випливає з їхніх текстів, російське християнство є пріоритетнішим за візантійське. Отже, точніший визначальний термін для цих діячів має бути «православорусофільство». Хоча й цей термін не є всеосяжним для цієї течії, бо містить у собі й інші характеристики слов'янофільства. Зокрема, певною мірою цей світогляд був «грунтівництвом» (рос. «почвенничество») в культурному сенсі. Грунтівництво аж ніяк не є специфічно російським винаходом, воно виникає як нащадок етноцентризму, це явище притаманне всім прадавнім суспільствам, коли своє власне сприймалося облаштованим Космосом супроти Хаосу іншопольованого. Це явище означає вкорінення в національному як в істотному, органічному, що має переваги навіть не тому, що воно краще за чуже, а тому, що воно своє, рідне. Провідні представники слов'янофільства належали до прошарку тих поміщиків, котрі залишалися достатньо заможними і респектабельними, сиділи на землі в родових маєтках. Вони не були аж так близькі до селянства, оскільки були рабовласниками, проте справді відчували свій зв'язок із землею, вкоріненість у «грунт». Тож для слов'янофілів як «грунтівників» було абсолютно природним виступати з позиції належності до «тисячолітньої» традиції, чие виправдання й утвердження ототожнювалося з їхнім екзистенційним існуванням. Проте загалом слов'янофільство не було «грунтівництвом». Зокрема, воно мало безпосередній зв'язок із романтизмом. Зрозуміло, що ніхто зі слов'янофілів не був класичним романтиком, але сам романтизм (особливо пізній) безпосередньо пов'язаний з «грунтівництвом».

Пізній романтик сумує за втраченою зв'язку з рідним ґрунтом, органічною цілісністю народного життя. З цією романтичною ностальгією обов'язково співіснувало звернене в майбутнє прожектерство і критика сучасності з позицій «втраченого Раю».

Проте у слов'янофілів ґрунт хитався під ногами через тиск формалістики миколаївського царювання й невідворотність занепаду старих «дворянських гнізд» з їхнім добротним, суворим, але освіченим стилем життя. До того ж європейська освіта, яку вони всі здобули, була освітою доби, заплідненою романтичними ідеями. Романтизм до того часу виробив цілу низку бінарних опозицій, яка складалася зі світоглядного романтичного позитиву і негативу збоченої реальності, яку романтик, звісно, відкидав. На рівні онтології була опозиція організм — механізм, а на рівні гносеології — інтуїтивно-цілісне пізнання дійсності і рефлексивно-відсторонене пізнання дійсності (Сапронов 2008, 68–70). Від цих головних опозицій походять додаткові: поетичність — прозаїзм, мрійливість — тверезий розрахунок, поклик до краси, істини, добра — життєвий, приземлений утилітаризм тощо. Позитивний бік цих опозицій самі західноєвропейські романтики віднаходили в різних часах (Античності, європейському Середньовіччі, Відродженні). Провідний слов'янофіл Кіреєвський вбачав романтичний рай у Давній Русі, як це випливає з його праці «О характере просвещения Европы и о его отношении к просвещенной России: письмо к графу Е. Е. Комаровскому» (1852 р.). За ним, у Давній Русі панувала нечуванна гармонія «золотого віку» завдяки об'єднаній місії православної церкви (тут і далі переклад з російської наш. — *Р. Д.*):

«Велика руська земля, навіть за часів роздроблення свого на маленькі князівства, усвідомлювала себе як одне живе тіло і не стільки в єдності мови знаходила своє привабливе зосередження, скільки в єдності переконань, що походили з єдності віри в церковні настанови... Байдуже, чи складалася вона з усіх верств народу, з вищих чи нижчих шаблів суспільства, духівництво, своєю чергою, поширювало високу освіченість до всіх класів і ступенів» (Кіреєвский 1979, 275).

Цитована вище праця Кіреєвського, якщо брати її загалом, є беззаперечним утвердженням російського способу життя, як безумовним його запереченням був перший «філософський лист» П. Чаадаєва (журнал «Телескоп», 1836 р.).

Класичні романтики знали ще одну реальність, де перебували люди органічного, розумного, поетичного існування. Це був «народ», поняття, якому романтики не дали чіткого визначення як реальності. Менш за все його позиціонували зі станом, верствою або соціальною групою. Хоча народ неодмінно зближували з простолюдинами, в ньому передовсім убачали дотичність до доквілля. Доквілля ж розуміли як щось первісне, вихідне, лоно всього суцього, по суті, ототожнювали з Богом. Сакралізація доквілля поширювалася й на народ, що викликав відчуття замилювання своєю органічністю і розумним устроєм існування. Себе ж романтики картали за відірваність від витоків народного життя. Зрозуміло, що російські романтики-слов'янофіли пристосували усталені романтичні схеми до реалій виключно російського життя, ототожнивши весь їхній позитив із Росією, а негатив із Заходом. У результаті такої «націоналізації» західних/романтичних концепцій вже Росія поставала такою собі органічною цілісністю, любов'ю і розумним устроєм, а Захід — механічною сукупністю, утилітарністю і абстрактним розміркованням. Погоджуючись із П. Сапроновим, варто зазначити, що досліджувана течія в Росії була і православністю, і русофільством, і ґрунтівництвом, і романтизмом одночасно та синкретично (Сапронов 2008, 72–73). Отже, термін «слов'янофільство» загалом є абсолютно некоректним для характеристики зазначеного явища російської думки, проте він історично введений у науковий обіг і наразі його не переглядають.

На переконання слов'янофілів, Росія є країною, яка від заснування через особливе покликання перебуває «в істині», тож варто було цю істину сформулювати широкому загалу. А з огляду на нищівну критику західних концепцій (чого варта лише стаття О. Хомякова «Мнение русских об иностранцах» у Московському літературному збірнику 1846 р., спрямована проти філософії Гегеля), потрібно було напрацювати власні. Тож формально слов'янофіли не долучалися до жодної з філософських шкіл, бо прагнули створити своє вчення на засадах православ'я. Проте, всупереч міфу про унікальність ідейних положень слов'янофілів, найбільший вплив на становлення їхніх поглядів мала історіософія І. Гегеля з його «германським духом» (тоді як слов'янам в історії відведено роль статистів) та Ф. Шеллінга (Демчук 2015, 26–28). Зокрема, Ф. Шеллінг (F. Schelling. System des transzendentalen Idealismus) розглядав історичний процес як результат діяльності Божественного

Провидіння та активності людей (у співтворчості), причому наголошував, що єдиний дух спрямовує розвиток суспільства не через індивіда, а через усіх: «Історія як цілісність є безперервним і поступово здійснюваним одкровенням абсолюту. Отже в історії неможливо вказати на жодний момент, де б не набували відчутної форми сліди провидіння або саме божество» (Шеллінг 1936, 356).

Навіть деякі російські дослідники (звісно, до доби путінізму) розглядали це явище в термінах психології як «германський комплекс слов'янофілів» (Песков 1993). Тож саме філософія Шеллінга найбільше вплинула на рефлексію Хомякова під час розроблення положення про славнозвісну «соборну свідомість» у праці «О старом и новом» (1839 р.). Утім, концепт «соборності» довгий час не мав адекватного філософського відображення, бо є продуктом російського (колективістського) мислення, далекого від класичної філософії. Якщо в німецького філософа центральним елементом божественно-людської суголосності є правова держава (чим декларується примат філософії над релігією), то у слов'янофілів — оновлена православна Церква (примат релігії над філософією). Саме православ'я постає пріоритетним фокусом соціальності та запорукою патріотизму в розробках слов'янофілів разом із категорією «соборності» як проблеми розкриття єдності у множинності. Соборність — це особливий тип взаємовідносин, коли єдність досягається у взаємній любові до ближнього та спільній любові до Бога, що є властивістю російського національного характеру.

«Самобутня» російська філософія, на створення якої зазіхали слов'янофіли, не могла залишатися тільки теорією, а повинна була набути прикладного характеру, втілюючи на практиці «християнські принципи співжиття». Тож філософію прагнули «воцерковити», декларуючи, що цілісне знання не є розміркованням, а є інтуїцією віри, воно не може бути аналізованим, не кажучи вже про його критику. Цілісне знання є центральним баченням, що містично організовує все суще, включно з історією, адже релігійний чинник визначає рух і спрямованість історичного процесу. Питання про «істинну віру» слов'янофіли зводять до з'ясування пріоритетного напрямку християнства, який найбільш адекватно відображає його сутність. Складність оцінювання полягає в тому, що християнське вчення пізнається не в дискурсивний спосіб через розмірковування, а вивіряється життєвою позицією. Усвідомлення релігійних істин

позиціонується (зокрема в незавершеній праці О. Хомякова «Записки о всемирной истории» 1838 р.) як тривалий процес, пов'язаний з етапами цивілізаційного розвитку людства. Розглянувши та розкритикувавши у своїх працях католицизм, який ґрунтується на зовнішньому авторитеті Папи, та протестантизм за відсутність істинної єдності, слов'янофіли висунули тезу про те, що лише православ'я гармонізує церковні та індивідуальні начала, плекаючи догматичну чистоту християнського віровчення. Соборність забезпечує православну віру, цілісне знання та є критерієм істини.

Саме в межах «соборності» було сформульовано вчення про російське месіанство — особливу роль російського народу, зумовлену двома чинниками — «православ'ям» і «общинністю», яку в розмовному спілкуванні позначали як «мір» (звідси «руській мір»). Сільська община, за Хомяковим, позиціонується наріжним каменем і підвалиною існування Росії, яка, власне, і є живою та органічною общиною, «міром». Через общину церковне вчення про соборність поширювалося на світську царину: «Община є єдиною вцілілою цивільною установою всієї російської історії. Забери її, не залишиться нічого; проте від її розвитку може розвинутися цілий громадський мір» (Хомяков 1988, 162). Тож «мір» є емпіричним прообразом соборного життєустрою, де самоврядування відповідає соціальній справедливості, що й заклало цивілізаційні підвалини так званого російського соціалізму. Стаття О. Хомякова «О сельской общине» (1849 р.) підбиває підсумок слов'янофільської теми. «Мір» містить потенції, що інстинктивно формують потребу в громадській діяльності, взаємовиручку та інші чесноти, які ґрунтуються на відповідності стародавнім релігійним традиціям. Діяльність общини, за Хомяковим, є гармонією громадських і приватних інтересів, де селяни позиціонуються як пайшики та товариші. У реальності, попри повну залежність від свавілля поміщиків, російські кріпаки сприймали їх як арбітрів, селяни не прагнули свободи, а мріяли про обіцяну християнську рівність, яку ототожнювали зі справедливістю (нехай у злиднях, але щоб усім було однаково).

Отже, проблематику як індивідуального, так і соціального життя слов'янофіли розглядали крізь релігійний ракурс. Соборне перевтілення людини надає їй богодолученість, пізнання істини, яка іншим шляхом є недосяжною. Специфікою слов'янофілів було переконання, що істина не може лишатися тільки в межах теорії.

Вона обов'язково повинна бути втілена «в життя». Її реалізація («онтологізація істини») залежить від вольових зусиль в основі людської діяльності, спрямованих на зміну буття як індивіда, так і суспільства загалом. У цей самий час сформувалася ідеологія «народників» з практиками «ходіння в народ», зокрема Л. Толстим. Письменник створив роман з промовистою назвою «Война и мир» (1867 р.), яка означає не замирення, а ототожнення з «міром» держави Російської, що пройшла жертовне очищення стражданнями і в такий спосіб наблизилася до пізнання Істини через війну².

Незважаючи на акцентуації слов'янофілами категорії «цілісності» як пріоритетної, у теоретичному плані замість цілісного вчення маємо міфологізування в романтичному мейнстрімі, імітацію філософії, утопію (Walicki 1964). Аргументом істинності тої чи тої тези для слов'янофілів була не логічна доведеність, а поширеність у так званій «церковній огорожі» як єдності у множинності, непогрішимості соборної свідомості як однодумності «церковних чад». Моральний і соборний клімат общини («руського міра») за концепцією слов'янофілів протистойть антагонізму приватного і громадського в країнах Заходу. Метаморфозами слов'янофільської ідеї постали панславізм, теорія «офіційної народності» С. Уварова, «Третій союз слов'янського відродження», євразійство, відповідна російська література «золотого віку».

Зазвичай імперії літературоцентричні, а їхня мейнстрімна література — культоцентрична, що досі виражає мегаломанію Росії, адже жодна країна, окрім біблійної Святої землі, не йменує себе святою дотепер, зокрема в державному гімні «Россия — священная наша держава...» (від 25.12.2000). Святість, яка була прерогативою церкви, згодом перенесена на царя стараннями тієї ж церкви (від «Просвітителя» Йосифа Волоцького 1504 р. до скасування патріархату 1721 р. Петром I за участі Феофана Прокоповича), коли цареслав'я остаточно замістило православ'я, виявилася іманентною соборній Росії не лише як національній спільноті: «Святе сяє у всьому, що містить у собі конкретно Росію, що може претендувати на який-небудь зв'язок із нею, Росія перетворилася на предмет віри, ба навіть на єдиний предмет віри» (Безансон 2017, 54). Освяченою проголошувалася російська мова; романтично оспівуваними стали російський пейзаж,

² Наприклад, катарсичне споглядання високого неба Андрієм Болконським під Аустерліцем та зоряного неба з кометою П'єром Безуховим під Можайськом після епічних битв.

вбрання — кокошник та косоворотка (нині тільняшка), винятковими — російська літургіка, російська література, де всі письменники позиціонувалися «великими», включно з явно посередніми. Концепцію про «русский народ-богоносец» сформулював Ф. Достоевський, завдяки якому російська імперська (= національна) міфологія поширювалася у світі протягом тривалого часу: «Месіанство Достоевського глобальне тому, що світло, розповсюджене Росією, призначене освітити всі народи» (Безансон 2017, 57). У підсумку відбулася масштабна ідолізація російської землі, її «особенной статі» (за Ф. Тютчевим), що легітимізує особливий історичний шлях — експансію під машкарою «братньої любові спасіння» (чи українцям про це не знати?). Російське імперство завжди мало релігійний (латентно релігійний у стадії СРСР) характер, що робило його підступним, а отже, особливо небезпечним.

Стосовно сучасної реінкарнації теми «русского міра» (модифікованої слов'янофільської ідеї / «русської ідеї») варто зазначити, що авторка цієї статті мала змогу провести «польові дослідження», потрапивши на II Культурологічний конгрес 2008 р. в Санкт-Петербурзі (РФ) на базі Російського інституту культурології, де пережила когнітивну емоцію здивування високої інтенсивності. Справжньою несподіванкою від тоді ще не усвідомленого зв'язку між путінською «Мюнхенською промовою» 2007 р. та блискучою реакцією на неї російської академічної спільноти стала наявність на II Культурологічному конгресі відповідного напрямку «Духовная традиция “русского мира”» з підзаголовком «Актуальные [курсив наш. — Р. Д.] проблемы духовной традиции “русского мира”», що складався з 6 секцій, де було заявлено 62 доповіді російських учених.

У першій же настановній доповіді «Русский мир: критерии и особенности реализации» задекларовано впровадження ідеї «русского міра» через державні інституції, громадські організації та православну Церкву Росії; йшлося про перспективу культурного впливу «русского міра» на «розвиток Європейської і планетарної цивілізації...» (Ксенофонов 2008). Буквально одразу було порушено питання кордонів у доповіді «“Русский мир” XXI века: проблема границ», де надано дефініцію «русского міра» як «русської ідеї російською мовою», яка виходить за межі «російської цивілізації» (Девонина 2008). Отже, демаркація кордонів «русского міра» апріорі є сумнівною, адже наведена

російською науковицею дефініція і до тих російськомовних мешканців Брукліна (штат Нью-Йорк), які підтримують політику Путіна, може бути за бажанням застосована. Хіба що можливо відстежити початок «русского міра» згідно з доповіддю «Нападение флота русов в 860 г. на Константинополь как начало “русского мира”» (Цветков 2008), автор якої навіть не здогадувався, наскільки його тема відповідає сподіванням слов'янофілів на привласнення Константинополя — містичного центру православ'я. Росія — неоімперія, що маскується під «Отечество», як це можна зрозуміти з доповіді професора Санкт-Петербурзького університету культури і мистецтв: «Вітчизна — це щось цільне, постійне, навіть вічне, а, відповідно, священне. Відблиск Божественного падає на Батьківщину» (Атановський 2008). Зазначена в тезах програма повернення співвітчизників на Батьківщину, що передбачає їхню «ідентифікацію» та порушує «питання розрізнення за національною ознакою», чимось нагадує проєкт повернення поміщикам біглих кріпаків.

Проте були поодинокі доповіді, що адекватно описували становлення «русского міра», як-от, наприклад:

«Руська ідея народилась у Росії, ґрунтуючись на західній, передовсім німецькій філософській культурі. Її джерелами були руський історичний досвід, православна релігія і німецька діалектика. Її мета — об'єднання людства у високу спільноту та перетворення його на чинник космічного розвитку. Сьогодні руська ідея відроджується і наповнює сенсом нашу техногенну та інформаційну реальність» (Чернышова 2008).

Якщо не зважати на альянсію фєдорівського «космізму», то авторка цитованої доповіді передала основну інтенцію «русского міра» — фанатичне месіанство. Варто наголосити, що учасниками «рускомірної» секції Культурологічного конгресу були представники російської академічної еліти та інтелігенції. Воістину, минуле Росії стало запорукою її майбутнього, як про це й мріяли слов'янофіли.

Зрозуміло, що академічна легітимізація та перша культурологічна аналітика ідеї «русского міра» у 2008 р. є настільки фундаментальною, незважаючи на щільний формат оприлюднених тез, що вартує спеціальних досліджень. Можна лише пожалкувати, що в Україні цього не було зроблено своєчасно, незважаючи на те, що її російські адепти попереджали: «Руську ідею

не можна не враховувати... Ми бачимо, що вона проростає, не питаючи нічиїх дозволів... Руська ідея — це реальність, хоча й туманно усвідомлювана, але реальність» (Агафонов 2008, 435).

Надалі концепцію «руського міра» активно розробляли й поширювали в церковних лавах, що є закономірною та історично обумовленою тенденцією (відповідно до «церковної огорожі» слов'янофілів). Щодо цього на «III Ассамблеє Русского мира» (2009 р.) виступив патріарх Кіріл, який тоді щойно очолив РПЦ. Він оприлюднив основні «рускомірні» ідеї у власній інтерпретації, що, без перебільшення, «шокувало» українських релігієзнавців згідно з коментарями по гарячих слідах, у яких звучали застереги, що нині здійснилися (Сидоренко 2009). Ми не ставимо за мету переповідати цю нехитру редукацію слов'янофілства в бік ментальної параної, де «руській мір» як єдиний простір Святої Русі — це територія добра і світла, а не-руський мір — територія занепаду гріховної глобалізації. До того ж промову патріарха РПЦ блискуче проаналізував Ю. Чорноморець, з чим висновком варто погодитися: «Замість Христа, Живого Бога нам пропонують вклонитися ідолу: Російській церкві, Руському міру, Російській культурі» (Чорноморець 2009). Тобто про універсальну християнську релігію як таку, задекларовану ап. Павлом, де «... немає ані елліна, ані іудея... варвара, скита, раба, вільного, — але все та в усьому Христос» (Гал. 3:11), у промові патріарха РПЦ не йшлося, лише про політичну теологію «руського міра»³.

Незабаром Путін у статті «Россия: национальный вопрос» («Независимая газета», 23 січня 2012 р.) остаточно трансформував російську месіанську ідею в експансіоністську політику задля побудови російської цивілізації, зокрема:

«руський народ є державотворчим — по факту існування Росії. Великою місією руських є об'єднувати, скріплювати цивілізацію» (Путін 2012). Із безодні ідеологічного словоблудства газетної передовиці вириває обумовлена Путіним триєдина «культурна домінанта»: російська мова (без кордонів⁴), російська література (з актуалізацією Достоевського), «вітчизняна» історія (від згадок про літописних полян до російського філософа-фашиста Ільїна). Також у цій статті вперше застосовано концепт «історична Росія», що має бути відроджена в державі-цивілізації, та обумовлено її кордони — Російська імперія XVIII століття, на чиему субстраті й постали колись ностальгічні конструкти слов'янофілів, трансформовані в політичну технологію XXI століття.

Тож нам, сучасникам російського диктатора, достатньо було подивитися на доступну всім мапу, щоб зрозуміти неминучість військової агресії Путіна в західному напрямку з огляду на те, що Молдова вже була розчленована, Білорусь потрапила в пастку «союзної угоди» 1999 р. й була приречена на поглинання в майбутньому, країни Балтії убезпечилися, вступивши до НАТО, тоді як вразливою/роззброєною залишалася Україна. На неї і було здійснено військовий напад через два роки після оприлюднення програмної статті Путіна в контексті «соборного збирання земель».

Висновок. Не можна зупинити військову агресію, не запобігши ідеологічним меседжам з боку Росії на світовому рівні. Проте спочатку треба їх усвідомити в науковому середовищі, проаналізувати в модусі геополітики, розглянути в перспективі, що неможливо без всебічного аналізу проблеми в академічному дискурсі, зокрема в історичній ретроспективі.

³ На Всеправославному Соборі (о. Крит) РПЦ була звинувачена в єресі етнофілізму, про що оголосив кіпрський архієпископ Хризостом II 21 червня 2016 р. Нині священники РПЦ освячують міжконтинентальні ракети «Сатана» (Р-36М), які руйнують міста України з мирними мешканцями.

⁴ Нагадасмо, що причиною випалювання землі південного сходу України став «захист російськомовного населення». Показовим також є закон, схвалений Держдумою РФ 16 лютого 2025 р. у першому читанні, про заборону вживання в публічному просторі іншомовних слів замість тотожних російських.

Список використаної літератури

- Агафонов, С. Ю. 2008. «О необходимости учета “русской идеи” для поиска взаимопонимания при построении диалога культур». В *Второй Российской культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2008 г.)*, 434–35. Санкт-Петербург.
- Атановский, С. Н. 2008. «Возвращение соотечественников, проживающих за рубежом на Родину, как национально-культурная проблема». В *Второй Российской культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2008 г.)*, 439. Санкт-Петербург.
- Безансон, Ален. 2017. *Свята Русь*. Пер. з фр. Тарас Марусик. Київ: Кліо.
- Богущий, Артем. 2024. «Ідеологічна експансія російських культурних практик: літературний аспект». У Руслана Демчук, Олександра Олійник, Олександр Буценко, Денис Король, Артем Богущий. *Культурні практики в контексті модерних тенденцій глобалізації*, 115–45. Київ: Ін-т культурології НАМ України. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15240462>.
- Девонина, В. А. 2008. «“Русский мир” XXI века: проблема границ». В *Второй Российской культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2008 г.)*, 428. Санкт-Петербург.
- Демчук, Руслана. 2015. «Византійський міф російської “релігійної філософії” XIX ст.». *Наукові записки НаУКМА* 166 (Теорія та історія культури): 25–32.
- . 2020. «Постмайданна міфологія у репрезентації політичної еліти». У *Революція Гідності: на шляху до історії*, відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко, 64–75. Київ: Національний музей Революції Гідності.
- Киреевский, И. В. 1979. *Критика и эстетика*. Москва: Искусство.
- Киридон, А. М. 2022. «Русский мир». У *Велика українська енциклопедія*. https://vue.gov.ua/«Русский_мир».
- Ксенофонов, В. Н. 2008. «Русский мир: критерии и особенности реализации». В *Второй Российской культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2008 г.)*, 424. Санкт-Петербург.
- Мосякіна, Тіна. 2024. «Посередність: новий тип культу особи». *Культурологічна думка* 26 (2): 180–88. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-26-2024-2.180-188>.
- Песков, А. М. 1993. «Германский комплекс славянофилов». В *Россия и Германия: Опыт философского диалога*, 53–94. Москва: Медиум.
- Путин, Владимир. 2012. «Россия: национальный вопрос». *Независимая газета*, 23 января. http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html.
- Сапронов, П. А. 2008. *Русская философия. Проблема своеобразия и основные линии развития*. Санкт-Петербург: Гуманитарная академия.
- Сидоренко, Сергей. 2009. «“Ошибка резидента”: Патриарх Кирилл и русский мир». *Релігія в Україні*, 4 листопада. <https://www.religion.in.ua/main/analitica/page,1,4,2314-oshibka-rezidenta-patriarx-kirill-i-russkij-mir.html>.
- Цветков, С. В. 2008. «Нападение флота русов в 860 г. на Константинополь как начало “русского мира”». В *Второй Российской культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2008 г.)*, 432–33. Санкт-Петербург.
- Черноморец, Юрий. 2009. «Русский мир Патриарха Кирилла (с болью за судьбу РПЦ и лично Патриарха)». *Релігійно-інформаційна служба України*, 6 листопада. https://risu.ua/ru/russkiy-mir-patriarha-kirilla-s-bolyu-za-sudbu-rpc-i-lichno-patriarha_n32925.
- Чернышова, А. В. 2008. «Русская идея как основа духовного и культурного возрождения России». В *Второй Российской культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений (Санкт-Петербург, 25–29 ноября 2008 г.)*, 427–28. Санкт-Петербург.
- Шеллинг, Фридрих Вильгельм Йозеф. 1936. *Система трансцендентального идеализма*. Ленинград: ОГИЗ; СОЦ-ЭКГИЗ.
- Walicki, Andrzej. 1964. *W kręgu konserwatywnej utopii : struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

References

- Agafonov, S. Yu. 2008. "O neobkhodimosti ucheta 'russkoi idei' dlia poiska vzaimoponimania pri postroenii dialoga kultur." In *Vtoroi Rossiiskii kulturologicheskii kongress s mezhdunarodnym uchastiem* "Kulturnoe mnogoobrazie: ot proshlogo k budushchemu". *Tezisy dokladov i soobshchenii (Sankt-Peterburg, 25–29 noiabria 2008 g.)*, 434–35. Saint Petersburg [in Russian].
- Atanovskiy, S. N. 2008. "Vozvrashchenie sootchestvennikov, prozhivaiushchikh za rubezhom na Rodinu, kak natsionalno-kulturnaia problema." In *Vtoroi Rossiiskii kulturologicheskii kongress s mezhdunarodnym uchastiem* "Kulturnoe mnogoobrazie: ot proshlogo k budushchemu". *Tezisy dokladov i soobshchenii (Sankt-Peterburg, 25–29 noiabria 2008 g.)*, 439. Saint Petersburg [in Russian].
- Beaŋcon, Alain. 2017. *Sviata Rus [Sainte Russie]*. Translated by Taras Marusyk. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
- Bohutskiy, Artem. 2024. "Ideolohichna ekspansiia rosiiskykh kulturnykh praktyk: literaturnyi aspekt." In Ruslana Demchuk, Oleksandra Oliinyk, Oleksandr Butsenko, Denys Korol, and Artem Bohutskiy. *Kulturni praktyky v konteksti modernykh tendentsii hlobalizatsii*, 115–45. Kyiv: Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15240462> [in Ukrainian].
- Chernomorets, Yurii. 2009. "Russkiy mir Patriarha Kirilla (s bolyu za sudbu RPTs i lichno Patriarha)." *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*, November 6 [in Russian].
- Chernyishova, A. V. 2008. "Russkaya ideya kak osnova duhovnogo i kulturnogo vrozhdzheniya Rossii." In *Vtoroi Rossiiskii kulturologicheskii kongress s mezhdunarodnym uchastiem* "Kulturnoe mnogoobrazie: ot proshlogo k budushchemu". *Tezisy dokladov i soobshchenii (Sankt-Peterburg, 25–29 noiabria 2008 g.)*, 427–28. Saint Petersburg [in Russian].
- Demchuk, Ruslana. 2015. "Vizantiiskiy mif rosiiskoi 'relihiinoi filosofii' XIX st." *Naukovi zapysky NaUKMA* 166 (Teoriia ta istoriia kultury): 25–32 [in Ukrainian].
- . 2020. "Postmaidanna mifolohiia u reprezentatsii politychnoi elity." In *Revoliutsiia Hidnosti: na shliakhu do istorii*, edited by I. Poshyvailo, L. Onyshko, 64–75. Kyiv: Natsionalnyi muzei Revoliutsii Hidnosti [in Ukrainian].
- Devonina, V. A. 2008. "'Russkiy mir' XXI veka: problema granits." In *Vtoroi Rossiiskii kulturologicheskii kongress s mezhdunarodnym uchastiem* "Kulturnoe mnogoobrazie: ot proshlogo k budushchemu". *Tezisy dokladov i soobshchenii (Sankt-Peterburg, 25–29 noiabria 2008 g.)*, 428. Saint Petersburg [in Russian].
- Kireevskiy, I. V. 1979. *Kritika i estetika*. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Ksenofontov, V. N. 2008. "Russkiy mir: kriterii i osobennosti realizatsii." In *Vtoroi Rossiiskii kulturologicheskii kongress s mezhdunarodnym uchastiem* "Kulturnoe mnogoobrazie: ot proshlogo k budushchemu". *Tezisy dokladov i soobshchenii (Sankt-Peterburg, 25–29 noiabria 2008 g.)*, 424. Saint Petersburg [in Russian].
- Kyrydon, A. M. 2022. "Russkiy mir." In *Velyka ukrainska entsyklopediia*. https://vue.gov.ua/%C2%AB%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%C2%BB [in Ukrainian].
- Mosiakina, Tina. 2024. "Mediocrity: A New Type of Personality Cult." *The Culturology Ideas* 26 (2): 180–88. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-26-2024-2.180-188> [in Ukrainian].
- Peskov, A. M. 1993. "Germanskiy kompleks slavyanofilov." In *Rossiya i Germaniya: Opyit filosofskogo dialoga*, 53–94. Moscow: Medium [in Russian].
- Putin, Vladimir. 2012. "Rossiya: natsionalnyi vopros." *Nezavisimaya gazeta*, January 23. http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html [in Russian].
- Sapronov, P. A. 2008. *Russkaya filosofiya. Problema svoebraziya i osnovnyie linii razvitiya*. Saint Petersburg: Gumanitarnaya kademiya [in Russian].
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph. 1936. *Sistema transtsendentalnogo idealizma [System of transcendental idealism]*. Leningrad: OGIZ; SOTS'EKGIZ [in Russian].
- Sidorenko, Sergey. 2009. "'Oshibka rezidenta': Patriarh Kirill i russkiy mir." *Relihiia v Ukraini*, November 11. <https://www.religion.in.ua/main/analitica/page,1,4,2314-oshibka-rezidenta-patriarx-kirill-i-russkij-mir.html> [in Russian].
- Tsvetkov, S. V. 2008. "Napadenie flota rusov v 860 g. na Konstantinopol kak nachalo 'russkogo mira'." In *Vtoroi Rossiiskii kulturologicheskii kongress s mezhdunarodnym uchastiem* "Kulturnoe mnogoobrazie: ot proshlogo k budushchemu". *Tezisy dokladov i soobshchenii (Sankt-Peterburg, 25–29 noiabria 2008 g.)*, 432–33. Saint Petersburg [in Russian].
- Walicki, Andrzej. 1964. *W kręgu konserwatywnej utopii : struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].

Ruslana Demchuk

Dr. habil. (Cultural Studies),

Professor at the Department of Cultural Studies, Faculty of Humanities

National University of Kyiv-Mohyla Academy (NaUKMA), Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-4401-8953>

r.demchuk@ukma.edu.ua

**Political Theology of the “Russkiy Mir”:
Theoretical Origins and Academic Institutionalization****Abstract**

This article analyzes the origins of the concept of the “Russkiy mir” through the theoretical developments of the Slavophiles. The trend of “Slavophilism”, in its core theses, has never disappeared from Russia’s historiosophical discourse, but has merely been adapted to the current political context. Due to significant socio-cultural transformations, this “theology of conciliarity” has evolved over two centuries from a retro-utopia into a tool of geopolitical strategy.

The core ideas of Slavophilism —namely, the exclusive nature of the Russian form of Orthodoxy and the collectivist lifestyle of the Russian people, preserved in archaic rural communities —were sanctified and developed by Slavophile philosophers I. Kireevsky and O. Khomyakov within the pseudo-philosophical doctrine of “conciliarity”. The “distinctive” Russian philosophy that the Slavophiles attempted to construct —despite broader scientific developments —could not remain a mere theory but demanded practical application. Therefore, they sought to “churchify” philosophy, claiming that holistic knowledge arises not from logical reasoning, but from intuitive faith. Within the framework of “conciliarity”, the ideology of Russian messianism was formulated—positioning Russian statehood as having a unique and dominant role in transmitting the principles of the “Russkiy mir” on a global scale.

The Slavophile theme experiences a distinctive revival in academic discourse during the Second Cultural Congress in 2008, under the guise of the “Russkiy mir” ideology. Within the same ideological stream, the Russian Orthodox Church asserted the Gnostic exclusivity for Russian Orthodoxy, in direct contradiction to the doctrine of Christian universalism as articulated by Paul the Apostle. Today, the pseudo-historical constructs of Putin’s neo-imperial vision are being realized through large-scale expansionist aggression against Ukraine.

The author emphasizes the importance of continuing humanitarian research on Russian studies by Ukrainian scholars—particularly to counter the further spread of Russian mythological narratives that have served as ideological justification of Russia’s military aggression.

Keywords: Slavophilism, messianism, Orthodoxy, Russian expansion, cultural problems, cultural studies, interdisciplinarity.

*Manuscript received March 19, 2025
Матеріал надійшов 19 березня 2025 р.*

© Руслана Демчук (Ruslana Demchuk), 2025

r.demchuk@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4401-8953>

Сфера наукових зацікавлень: східнохристиянська культура, національна ідентичність, політична міфологія.

Main research fields: East-Christian culture, national identity, political mythology.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)